

Rudolf Desselbrunner: tiskar, nakladnik i urednik – prvi dio

Josip Luzer, profesor visoke škole u miru

josipluzer1947@gmail.com

prof. dr. sc. Srećko Jelušić, u miru

srecko.jelusic@gmail.com

Libellarium 12, 1-2 (2021): 11-36

UDK: 655"18"(497.5)(091)

Izvorni znanstveni rad / Original Scientific Paper

Primljeno / Received: 06. 09. 2021.

Prihvaćeno / Accepted: 11. 11. 2021.

doi:10.15291/libellarium.3444



Sažetak

Cilj. Rad se bavi životom i djelom tiskara, nakladnika i urednika, Rudolfa Desselbrunnera (Graz 1851. – Gradačac 1931.) i njegovim tiskovinama: *Galeb*, *Vragoljan* i *Kvarner* koje je izdavao u Baku, a tek nekoliko brojeva na Sušaku. To razdoblje s prekidima obuhvaća vrijeme od 1878. do 1892. Rad je podijeljen u dva dijela zbog opsežnih saznanja i dosad nepoznatih detalja iz života i djelovanja nakladničke ostavštine R. Desselbrunnera. U prvome dijelu ovoga rada cilj je bio hrvatskoj stručnoj javnosti predstaviti gotovo nepoznatog tiskara i nakladnika, Austrijanca oženjenog Hrvaticom, koji se saživio sa svojom novom domovinom Hrvatskom, prihvatio i dosljedno promicao pravaške ideje boreći se tiskanom riječju za slobodu tiska i za slobodnu i samostalnu Hrvatsku. U drugome dijelu rada upoznajemo čitatelje s tri lista koja je Desselbrunner tiskao, bio im nakladnik i uglavnom ih sam uređivao. Time smo nastojali olakšati pretraživanje i korištenje odabranih članaka radi novih znanstvenih spoznaja o tiskarstvu te praćenja društvenih i političkih događaja u Hrvatskom primorju u drugoj polovici 19. stoljeća.

Metodologija. Da bi postigli najvažnije zacrtane ciljeve, autori su pročitali i analizirali sve dostupne radove u kojima se spominje Rudolf Desselbrunner koristeći se pritom povijesno-deskriptivnom metodom te člancima svih brojeva spomenutih listova, izdvojivši pritom ukupno njih 245 kao reprezentativni uzorak. Potom su ih obradili metodom sadržajne analize.

Rezultati. Ovim radom ostvarena su tri značajna rezultata. Prvo, omogućen je uvid u dostupne detalje iz života i djelovanja R. Desselbrunnera kao i u sadržaj članaka i njihovo lako pretraživanje, čime je znatno olakšano daljnje istraživanje informacijskim znanstvenicima, povjesničarima, etnoložima i dijalektoložima. Drugo, dokazano je da je Desselbrunner zaslužan za promicanje građanskih sloboda, slobode tiska i govora kao i etabliranje kulture

dijaloga. Treći je rezultat ovoga rada dokaz da je na lokalnoj razini u svojim tiskovinama trajno zabilježio brojne društvene događaje u gradu Bakru i okolici, ponudivši tako dopunske izvore za pisanje lokalne povijesti.

Originalnost. Originalnost rada prepoznaje se kroz obradu arhivskoga gradiva, a može se iščitati i iz pristupa obradi članaka koji nije zamijećen ni kod pisanja o većim riječkim pa ni hrvatskim starim novinama.

KLJUČNE RIJEČI: Rudolf Desselbrunner – nakladnik, Rudolf Desselbrunner – tiskar, Rudolf Desselbrunner – urednik, tiskarstvo – Hrvatska, 19. stoljeće, Bakar – 19. stoljeće

1. Uvod

Hrvatski biografski leksikon (1993) u natuknici „Desselbrunner, Rudolf“ donosi osnovne podatke o njegovu životu i radu temeljem istraživanja nekolicine autora koji su spomenuli Desselbrunnera istražujući radnička društva u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća, primorske novine i časopise, povijest gradova Pule, Bakra i Hrvatsku stranku prava. Uz navedene izvore, autorica natuknice bila je upoznata i s obavijesti o smrti „grafičkog veterana i narodnog borca“ (Čabrian 1993).

Autori ovoga rada susreli su se s imenom i djelatnošću Rudolfa Desselbrunnera prvi puta prije gotovo trideset godina. Radilo se tek o spomenu njegova imena i lokacije tiskare u Bakru (Marochino 1978, 169). Potom, prije deset godina, pripremajući tematski broj *Bakarskog zbornika* (2015.) o bakarskom kroničaru Mati Mažiću, inače Rudolfovu suvremeniku, pronađen je podatak da se među pjevačima Hrvatskog pjevačkog društva „Sklad“ iz Bakra osnovanog 1877. nalazi i ime Rudolfa Desselbrunnera uz naznaku struke: knjigotiskar (Petković 2015, 245). Također, uočen je podatak da je Rudolf u Bakru tiskao tri pravaška lista što je autore dodatno zaintrigiralo. U uvodnom pak dijelu članka *Tiskarstvo u Senju u 19. i 20. stoljeću* Vinko Antić opisuje kraljevičku „Primorsku tiskaru“, ali ne spominje da je u njoj radio Rudolf Desselbrunner, iako nabraja nekoliko važnih naslova koji su tamo objavljeni i tiskani.¹ Međutim, Desselbrunnerovo ime utočilo je u zaborav. Ovaj rad potaknut je uvjerenjem da Desselbrunnerovo djelovanje zaslužuje kulturno-povijesni prikaz i valorizaciju, tim više što nije spomenut ni na kolokviju „Riječka građanska kultura 19. stoljeća“ (Usp. Lukežić i Zubčić 2020).² Tada su autori odlučili temeljem dostupnih izvora osvijetliti život i djelo nepravedno prešućivanog tiskara i nakladnika o kojemu su tek vrlo malo znali, ali su željeli vidjeti kamo će ih istraživanje dovesti.

Stručnjake, znanstvenike, ali i ostalu zainteresiranu publiku koja se zanima za kulturni i politički život druge polovice 19. stoljeća i početka 20. stoljeća, sigurno će privući rekapitulacija života i rada Rudolfa Desselbrunnera. Kao rođeni Austrijanac postao je Hrvat koji

1 Isto postupa i s bakarskom tiskarom, tj. navodi važna djela koja su u njoj objavljena i tiskana. Iz impresuma djela koja navodi vidljivo je da je izdavač i tiskar bio Rudolf Desselbrunner. Antiću nije bio cilj opisivati tiskare i izdavače, već ilustrirati živu izdavačku djelatnost u Kraljevici, Bakru i Senju. Usp. Antić 1962, 81-86.

2 Razlog je tomu vjerojatno taj što je kolokvij bio ponajprije posvećen Rijeci, a ne Sušaku, gdje je Desselbrunner djelovao samo dvije godine.



Slika 1. Portret Rudolfa Desselbrunnera

je prigrlio izvorne pravaške ideje, a kao strastveni tiskar prerastao je u nakladnika kako bi te ideje mogao širiti i boriti se za slobodu tiska i svoja politička uvjerenja. Zbog te borbe i suprotstavljanja austro-ugarskom režimu, proživio je trnovit život, često se selio, kako bi pronašao sredinu u kojoj bi se mogao baviti svojim tiskarskim i nakladničkim poslom, ali i zato što je često bio osuđivan na visoke novčane ili zatvorske kazne i progon. Koliko je iz dokumenata spoznatljivo, nikad se međutim nije pokolebao ili odustajao od svojih političkih načela i visokog radnog morala. Sva ta saznanja potaknula su nas da javnosti podastremo podatke o njegovu životu i radu te da analiziramo glasila koja je objavljivao.

Istraživanje je započeto pregledom tiskovina kako bi se ne samo razumjele političke i društvene prilike druge polovice 19. stoljeća koje su obilježile razdoblje izlaženja novina, već i temeljitije opisalo djelovanje tiskara, nakladnika i većim dijelom urednika Rudolfa Desselbrunnera. Posao je bio olakšan činjenicom da su sva tri lista digitalizirana.³

Slagalice se sporo stvarala i dobivale su se konture zanimljivog i dinamičnog Desselbrunnerova života. Podatci iz tiska upućivali su na nove izvore, znanstvene članke, arhivsku građu, zbornike i druge tiskovine. Prateći tragove ponekad je bilo moguće potvrditi vlastite pretpostavke, ali je katkad istraživanje završavalo bez očekivanih nalaza unatoč dobroj volji suradnika i dobronamjernih pomagača iz drugih gradova. Desselbrunnerova fotografija objavljena je samo u već spomenutom *Leksikonu* (Slika 1),⁴ a nažalost, do nekih podataka iz njegova osob-

3 Podatci o mrežnim adresama listova *Galeb*, *Vragoljan* i *Kvarner* nalaze se u Popisu korištene literature – Mrežni izvori.

4 Čabrian, 1993, 327.

na života nije bilo moguće doći jer je, naime, Rudolfov unuk Davorin Desselbrunner (1924. – 2007.) umro u Zagrebu, a njegovim nasljednicima nije se ušlo u trag.

Skupljajući građu za članak potvrđeno je da se Rudolf često selio. Pokušaj rekonstrukcije njegova kretanja po Monarhiji, do određene je mjere bio uspješan pa se to moglo dokumentirati fotografijama zgrada tiskara u kojima je radio. Posebno se to odnosi na zgrade tiskara u Kraljevici, Bakru, Sušaku i Puli. Unatoč nastojanju, nije bilo moguće dobiti fotografije tiskara iz Gospića, Osijeka i Sarajeva. Ipak, smatramo doprinosom to što je bilo moguće temeljito obraditi njegovo bakarsko i kraće sušačko razdoblje jer je u njemu Rudolf bio ne samo tiskar, već i nakladnik te urednik triju listova, dočim je u ostalim tiskarama radio ponajviše kao slovoslagar.

Valja svakako istaknuti da je druga polovina 19. stoljeća u komunikacijskom smislu u najvećoj mjeri obilježena objavljivanjem novina kao temeljnog medija za prijenos informacija. Takvu poziciju novine su i u Hrvatskoj osigurale zahvaljujući razvoju tiskarske tehnologije, jeftinijom prizvodnjom papira, novim načinima distribucije tiskovina, a sve u kontekstu razvoja industrije, tehnologije i poglavito pomorskog prometa. Na primjeru novina koje su objavljivane u Bakru i Sušaku, u ovom se radu nastoji pokazati kakva je bila društveno-politička situacija i koji je doprinos tiskara i nakladnika Rudolfa Desselbrunnera nastojanjima da se ojača sloboda tiska. Od mladih dana Desselbrunner je pokazao strukovnu osviještenost i vrlo aktivno sudjelovao kao član u stručnim udrugama. Desselbrunnerovo se ime spominje već 1873. (dakle, kada je imao 22 godine) u upravi i članstvu I. Zagrebačkog radničkog društva za podupiranje i naobrazbu svojih članova:

„Pošto je u posljednoj odborskoj sjednici izžrijevano po društvenim pravilima 8 članova odbora, a ostalih 7 članova se je zahvalilo, s toga se je morao birati nanovo čitavi odbor, te su izabrani: predsjednikom Topolščak; zamjenikom March, perovodjom Grünhuth, zamjenikom Deselbrunner, blagajnikom Štiglic (...).“⁵

Svoju profesionalnu, a zatim i društvenu, prohrvatsku orijentaciju zadržao je do kraja života.

2. Metodološki pristup

Metodologija izrade ovoga rada teško se može podvesti pod jedan nazivnik. Autori su pošli od teze da su život i djelo Rudolfa Desselbrunnera, iako stjecajem raznih okolnosti neistraženi, vrijedan prilog povijesti hrvatskog tiskarstva i nakladništva. Stoga su temeljne znanstvene metode korištene u prvom dijelu rada bile povijesno-deskriptivna, a u drugome dijelu rada metoda sadržajne analize, uz uporabu uobičajenih istraživačkih tehnika prilagođenih svrsi i postavljenim ciljevima. Svrha ovog istraživačkog pothvata bila je sagledati doprinos R. Desselbrunnera u hrvatskom tiskarstvu i nakladništvu u kontekstu društveno-političkih prilika u kojima je djelovao, a ciljevi su se vezali uz nastojanje da se osvijetli neistraženo područje Desselbrunnerova života i rada i ukaže na njegove tiskarske i nakladničke interese

5 Spomenica. 1898. *Spomenica o 25-godišnjem djelovanju I. Zagrebačkog radničkog društva za podupiranje i naobrazbu svojih članova 1873-1898*. Zagreb: I. Zagrebačko radničko društvo, str. 12.

koji su se zrcalili u trima listovima koje je tiskao i uređivao. Valja naglasiti da je sve što je u nastavku opisano utemeljeno na izvornim dokumentima i na stručnim i znanstvenim časopisima i knjigama u kojima je bilo moguće pronaći informacije o Rudolfu Desselbrunneru i njegovu djelovanju. Osim tih izvora, obavljeno je nekoliko telefonskih razgovora s muzejskim kustosima (u Zagrebu i Gospiću), arhivistima (u Gospiću, Rijeci i Zagrebu), knjižničarima (u Osijeku i Gospiću), a sve s ciljem da se dođe do mogućih dodatnih izvora ili informacija o Rudolfu Desselbrunneru.

Istražujući građu o Desselbrunneru u Državnom arhivu Rijeke autori su pronašli vrijedan dokument – program četvrtog bakarskog lista, nikad otisnutog *Preporoda*, koji je izdavač najavio gradskim vlastima u Bakru. Nažalost, unatoč uložnim naporima, nije bilo moguće pronaći dokaz da je koji od brojeva lista *Preporod* i bio objavljen.

3. Nepoznati Desselbrunner – otkrivanje

Rudolf Desselbrunner (Graz, 4. IV. 1851. – Gradačac, 19. IX. 1931.), tiskar i nakladnik, jedna je od zanemarenih povijesnih ličnosti o kojoj se ni u Hrvatskom primorju, a kamoli u Hrvatskoj, ne zna gotovo ništa ili se zna vrlo malo. Rođeni Austrijanac koji se sa svojim roditeljima u mladosti doseljava u Hrvatsku, kraće vrijeme živi u Virovitici u kojoj mu je otac dobio posao liječnika ili ranarnika. Već zarana ovladava hrvatskim jezikom. Iako je Hrvatska sastavni dio Monarhije, za njega ona ipak predstavlja neko novo okruženje. Političke prilike u njegovoj novoj „domovini“ znatno se razlikuju od onih u temeljnim sastavnicama Monarhije jer Austrija i Mađarska predstavljaju vlast, donose i provode zakone, dočim brojne sastavnice Austro-Ugarske, među kojima i Hrvatska, kontinuirano iskazuju svoje nezadovoljstvo, teže žive, a političke su im slobode smanjene. Nakon Virovitice krenut će Desselbrunnerova putešestvija po Hrvatskoj u kojoj će ostaviti neizbrisiv trag (Slika 2).⁶

Kao i mnogi tiskari iz tog vremena Desselbrunner će se obrazovati u Beču, u „Državnoj tiskari“, i u Mariboru, gdje će izučiti tiskarski zanat. Prvi će posao dobiti u zagrebačkoj „Prvoj dioničkoj tiskari“. Tamo će postati aktivan sindikalni djelatnik i član zagrebačkog Radničkog društva za podupiranje i naobrazbu tiskarskih djelatnika (1873.), a onda zajedno sa svojim poslovnim partnerom Stjepanom Štiglicem⁷ član Društva tiskara i slovara Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (Slika 3).⁸

Nedugo zatim, školovani tiskar nalazi svoje novo radno mjesto u Kraljevici gdje će najprije raditi kao slovoslagar u „Primorskoj tiskari“ (1876.) (Slika 4).⁹ Nakon toga zajedno sa Štiglicem započinje vlasiti obrt u zgradi na Zrinjskom trgu u Kraljevici (Slika 5).¹⁰

Solidna obrazovanja, oženjen, tada dvadesetsedmogodišnji mlad čovjek seli se u susjedni Bakar, grad s kojim će se saživjeti, čiji će dijalekt naučiti, gdje će steći prijatelje, doći u doticaj s vodećim pravaškim uglednicima, preuzeti njihove političke ideje i promicati ih kao

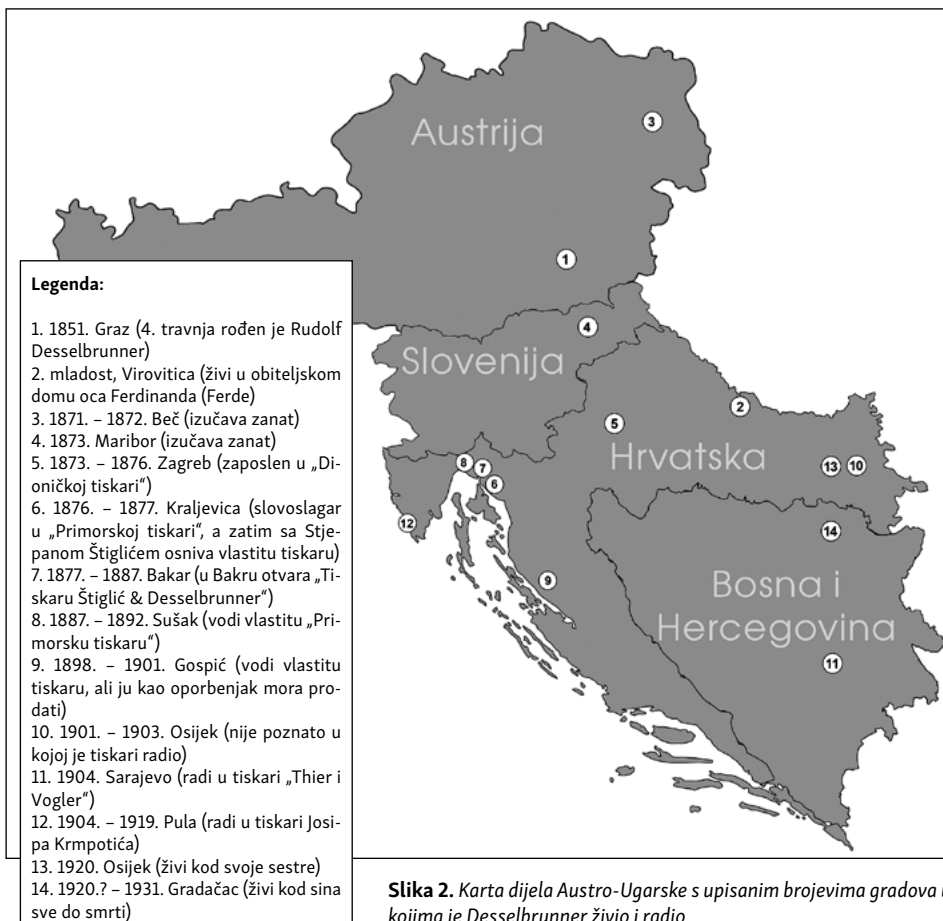
6 Prema uputama autora izradio Dmitrij Čegodajev.

7 Prezime Štiglic ponekad nalazimo pisano bez diakritičkog znaka (Štiglic).

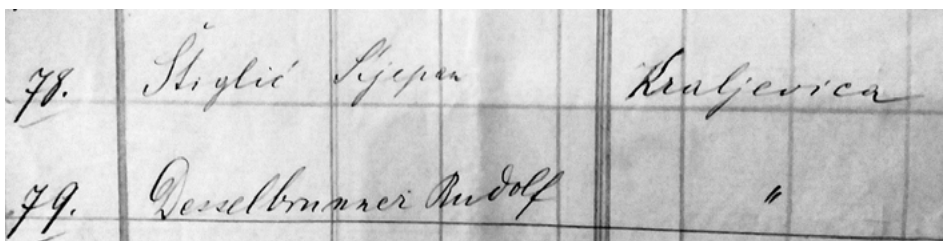
8 HR-HDA 1243, inv. br. 01707-01722, kutija 31.

9 Fotografija iz fundusa Narodne knjižnice i čitaonice Kraljevica.

10 Snimio Miljenko Šegulja, Bakar.



Slika 2. Karta dijela Austro-Ugarske s upisanim brojevima gradova u kojima je Desselbrunner živio i radio



Slika 3. Izvadak iz Imenika Društva tiskara i slovara Hrvatske, Slavonije i Dalmacije za godinu 1877.

tiskar i nakladnik čak triju pravaških listova.¹¹ U maloj bakarskoj tiskari izlaze listovi: *Galeb* (1878. – 1879.), *Vragoljan* (1881. – 1886.) i *Kvarner* (1884. i 1892.).¹² Ta se tiskara nalazila na

11 Za potrebe ovog članka istaknut ćemo tek osnovnu značajku zadnjeg razdoblja izvornog pravaštva koje odgovara vremenu izlaženja spomenutih listova. Ona se temeljila na starčevićanskoj ideologiji i liberalnim počelima i obuhvaćala je razdoblje do 90-ih godina 19. stoljeća. Ciljevi ideologa Hrvatske stranke prava Ante Starčevića i Eugena Kvaternika bili su objedinjenje hrvatske nacije i stvaranje samostalne hrvatske države izvan okvira Austro-Ugarske Monarhije. Više o pravaškoj ideologiji vidjeti u: Veselinović 2018, 583-621.

12 List *Kvarner* nije izlazio u kontinuitetu, a zadnju godinu tiskano je tek pet brojeva na Sušaku.



Slika 4. Kuća Polić, kasnije hotel Almis na kraljevičkoj rivi u kojoj se tiskao list Primorac, a Desselbrunner bio slovoslagar



Slika 5. Kuća Pije Polića na Zrinjskom trgu, danas Market, u kojoj su Desselbrunner i Stiglic otvorili drugu kraljevičku tiskaru

današnjoj adresi Primorje 130 (Slika 6),¹³ a njezini vlasnici u početku bili su Desselbrunner i Stiglic (1877).¹⁴ U istoj kući (kuća Raffaelis/Thianich) Desselbrunner samostalno pokreće tiskaru i knjigovežnicu 1. studenoga 1878. (Čabrian 1993). Unatoč nesklonim vlastima u teš-

¹³ Snimio Josip Luzer, Bakar.

¹⁴ Na točnu lokaciju tiskare ukazao je bakarski povjesničar Ivo Marochino (Marochino 1978, 169) koji navodi da se ona nalazila u kući Raffaelis/Thianich obilježenoj grbom drugospomenute plemenitaške obitelji koji se i danas nalazi na istome mjestu te da je zgrada bila izgrađena u obliku slova L.



Slika 6. Zgrada u bakarskoj ulici Primorje u kojoj je bila smještena Desselbrunnerova tiskara



Slika 7. Kuća u dijelu Sušaka zvan Kortil (desno) u kojem je bila smještena „Primorska tiskara Rudolfa Desselbrunnere“



Slika 8. Zgrada nekadašnje tiskare „J. Krmpotić i drug“ u Puli



Slika 9. Nekrolog Rudolfa Desselbrunnera

kim vremenima za slobodu tiska i nesmiljenim rezovima cenzorskih škara, Desselbrunner će pokušati pokrenuti i četvrti pravaški list *Preporod*.

Nakon Bakra, Rudolfa Desselbrunnera, koji se u neko doba počinje potpisivati kao Rudolfo,¹⁵

put vodi na Sušak u kojemu se zadržao dvije godine (1884. – 1886.)¹⁶ i u kojemu je tiskao u vlastitoj Primorskoj tiskari (Slika 7).¹⁷

Kada je riječ o poslovnom profilu tiskara i nakladnika Desselbrunnera, valja napomenuti da u tiskarsko-nakladničkoj djelatnosti u 19. stoljeću nije postojala podjela rada kakvu susrećemo u 20. stoljeću. Tiskari su mahom bili i nakladnici tako da se i poslovanje Rudolfa Desselbrunnera sastojalo od nekoliko ključnih segmenata: objavljivanja novina koje je najčešće sam i uređivao, a u pravilu i tiskao, zatim objavljivanja i tiskanja knjiga i brošura, te tiskanja takozvanih komercijalnih proizvoda (obrazaca, formulara i ostalih tiskanica) koji su tadašnjim obrtnicima i poduzetnicima bili nužni za poslovanje u skladu sa zakonom.

Desselbrunner je uređivao, tiskao i objavljivao satiričke novine u skladu sa svojim političkim uvjerenjem, knjige i brošure tiskao je i objavljivao na osnovi ponuđenih rukopisa različite tematike, ali su to u pravilu bila autorska djela ili prijevodi uglednih pisaca koji su se osim u Bakru objavljivali i u Zagrebu, Beču, Splitu i drugdje. U tom dijelu njegova poslovanja, koje se odvijalo u bakarskoj tiskari od 1875. do 1896. objavio je najmanje 11 knjiga različite tematike, pretežno pomorske, putopisne i odgojne. Osim toga, objavljivao je i tiskao pravila i statute bakarskih udruga čije je djelovanje bilo upravno-pravno postavljeno na zavidnoj razini.

Početkom 20. stoljeća zatječemo ga kao vlasnika manje tiskare u Gospiću. Tamo je ostao nepunih godinu dana. Iz Gospića se seli u Osijek, no nije poznato u kojoj je tiskari radio. Nakon dvije godine rada u tom gradu, odlazi u Sarajevo gdje dvije godine radi u tiskari „Thier i Vogler“. Sve od 1904. pa do 1919. Desselbrunner je radio u tiskari Josipa Krmpotića u Puli, smještenoj u Šišanskoj 24, današnja Mletačka 14 (Slika 8).¹⁸ U njoj će se nakon preseljenja iz Trsta tiskati list *Naša sloga*.

Onemoćao i pomalo umoran od dugogodišnjih sukoba i nesporazuma s vlastima, odlučuje se na kraće vrijeme preseliti kod sestre u Osijek da bi svoje dugo putovanje završio kod sina Branka, učitelja u Gradačcu. Tamo umire u 81. godini života (Slika 9).¹⁹

3. Desselbrunnerova tiskarska i nakladnička aktivnost kao izraz društveno-političke zrelosti

Najplodnije razdoblje Desselbrunnerova tiskarskog i društveno-političkog angažmana zasigurno je ono bakarsko i kraće sušačko i to u vremenu od 1878. do 1892. Kroz prikaz triju pravaških listova i najavu četvrtoga nastojali smo dokazati tri teze, i to da je Rudolf Desselbrunner kao tiskar i nakladnik:

1. zaslužan za promicanje građanskih sloboda, poglavito slobode tiska i govora kao i etabliranje kulture dijaloga

16 Desselbrunner je neko vrijeme djelovao i u Bakru i na Sušaku, tako da se sušačke godine 1884. – 1886. ne moraju poklapati s datumima izlaženja *Vragoljana* 1881. – 1886.

17 Fotografija s mrežnih stranica portala Lokalpatrioti, Rijeka, www.lokalpatrioti-rijeka.com, pristupljeno 12. 3. 2020.

18 Snimio Manuel Angelini, Pula.

19 Hrvatski list 12, br. 256 (27. rujna 1931.).

2. u svojim tiskovinama trajno zabilježio brojne događaje povezane s bakarskim udrugama, važne događaje u gradu Bakru i postignuća marljivih pojedinaca, ponudivši tako vrijedne izvore za pisanje lokalne povijesti
3. uvelike pridonio razvoju i širenju pravaške misli u Hrvatskom primorju, a time i u Hrvatskoj te na taj način trajno pozicionirao Bakar kao nacionalno osvijesteno središte Hrvatskog primorja koncem 19. stoljeća.

Kada je riječ o Desselbrunnerovu doprinosu promicanju građanskih sloboda, poglavito slobode tiska i govora kao i etabliranja kulture dijaloga, valja imati na umu da pod pojmom *građanske slobode* u užem smislu podrazumijevamo slobodu govora, tiska, vjeroispovijesti, kretanja i udruživanja. U ovom razmatranju naglasak je ponajprije na pitanjima slobode tiska i to vezano uz pisanje o politici, socijalnim i radnim pravima koje su najčešće teme Desselbrunnerovih listova. U demokratskim uređenjima građanske su slobode zajamčene ustavom. Međutim, monarhijsko političko ustrojstvo, a napose mađarska vladavina u Hrvatskom primorju bile su sve doli demokratske. Zakonski su propisi štitali mađarsku interesnu sferu, u našem slučaju Mađarsko primorje (*Littorale ungarico*), Mađare kao višu klasu te sve one koji su joj se zbog osobnih probitaka priklonili. Zato je svaki javni istup te novinski napisi koji nisu bili po volji vlastima ili su ih kritizirali, bili izloženi osudi. Dobar je primjer članak „Pučki sastanak u Bakru“, objavljen u *Galebu*, o važnom pravaškom skupu koji je nadahnutim govorom otvorio Erazmo Barčić, riječki odvjetnik i bakarski zastupnik u Hrvatskom saboru.²⁰ Uz političke napise, u Desselbrunnerovim su se tiskovinama otvarale i druge brojne, za vladu osjetljive teme iz područja radnog prava i socijalne problematike. Međutim, list u kojemu je nepoćudan članak bio objavljen u pravilu je bio zabranjivan, a odgovornom uredniku lista i/ili vlasniku tiskare izricala se visoka novčana kazna. Unatoč svemu tome, Desselbrunnerovi listovi prkosili su političkom sustavu s jasnim ciljem da zemlja u kojoj žive postane slobodna, neovisna, bogatija i uljuđenija, a njezini građani uživaju jednaka radna i socijalna prava. Tekstopisci i suradnici u listovima nisu se libili pisati, a Desselbrunner objavljivati članke i uređivati listove koji su promicali ne samo ideju slobode izražavanja (Slika 10)²¹ i državne samobitnosti, već i nužnost upotrebe hrvatskog jezika kao osnovnog identitetskog obilježja nacije.

Teme u Desselbrunnerovim tiskovinama i način njihova interpretiranja odražavale su posvemašnje nezadovoljstvo Hrvata u svim društvenim sferama. Razumljivo je pak, da ni vlasti nisu stajale skrštenih ruku pa je na scenu stupio Kraljevski sudbeni stol koji je u ime Njegova c. kr. apoštolskog veličanstva redovito donosio presude o zabrani raspačavanja lista i izricao presude o plaćanju visokih kazni zbog „razdraživanja na mržnju i preziranja proti načinu vladanja uzakonjenoj svezi kraljevine Hrvatske i Slavonije te kraljevine Ugarske (...)“ (Slika 11).²²

Kad bi se takva presuda donijela, u idućem bi se broju pojavio prazan prostor preko kojega je masnim slovima pisalo ZAPLIJENJENO, a za članke na talijanskom u listu *Kvarner CONFISCATO* (Slika 12).²³

20 Ostali govornici bili su Fran Folnegović, zastupnik grada Senja u Hrvatskom saboru te dr. Ante Starčević, predsjednik Stranke prava i zastupnik Bakarskog kotara u Hrvatskom saboru. Usp. *Galeb* br. 11-II od 1. 6. 1879.

21 *Galeb*, br. 11-II od 1. 6. 1879.

22 *Kvarner*, br. 16-I od 15. 10. 1884.

23 *Kvarner* br. 2-II od 24. 4. 1892.

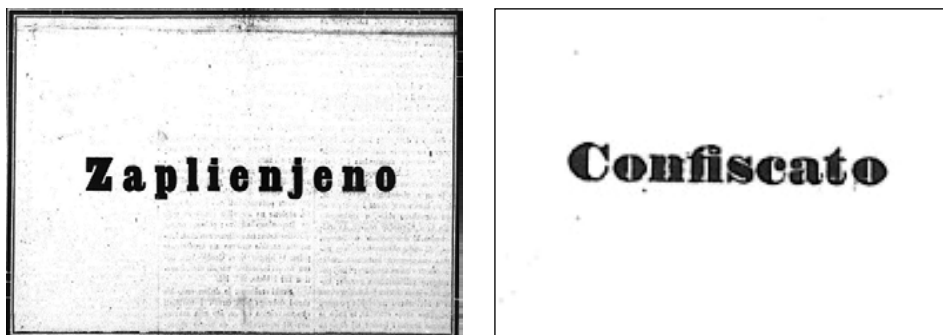
Barčić: Onda predlažem štovanoj skupštini da prihvati ovu resoluciju:

Pučka skupština sazvana u Bakru izjavljuje, da obstojeći zakoni u Hrvatskoj nezajamčuju slobodu štampe, i da oblasti hrvatske neštaju slobodu štampe ni u koliko ju zajamčuju obstojeći zakoni. Ova se resolucija ima podneti preuzv. g. banu molbom, da saboru predloži liberalniju preinaku tiskovnoga zakona, te da odredi, da dotle oblasti na temelju zakona nevriedjaju slobodu štampe.

Slika 10. Za slobodu tiska u Hrvatskoj



Slika 11. Zapljena lista u ime Njegovog carskog i kraljevskog apoštolskog veličanstva



Slika 12. Najučestalija reakcija mađarskih vlasti na tekstove iz Kvarnera

Ipak, unatoč djelovanju represivnog državnog aparata, novine su se tiskale, članci izlazili i malo po malo profilirao se kritički odnos prema tuđinskoj vlasti. Na taj je način Desselbrunner časno obavio svoju ljudsku i profesionalnu misiju šireći svojim tiskovinama političke ideje, žigošući društvene mane, njegujući kulturu dijaloga, boreći se za ravnopravnost spolova i socijalnu pravdu, prava pomoraca na bolje radne uvjete i tako osvježivao primorske Hrvate čineći ih slobodomislećim ljudima.

Sloboda govora izražavala se i kroz dijalog i polemiku u svim Desselbrunnerovim tiskovina-

ma. Brojni su članci u kojima autori ponekad i kroz nekoliko brojeva polemiziraju uglavnom s političkim neistomišljenicima, ili reagiraju na njihove objede ili neistine. Zanimljiva je, u tom kontekstu, jedna nepolitički motivirana polemika između dva uglednika, Augusta Šenoe i Dragutina Hirca (Slika 13).²⁴ Književnik se obratio prirodoslovcu i spočitao mu da je plagirao dijelove drugih knjiga te da nije citirao izvore u svojoj knjizi *Putopisi* (Hirc 1878). Teška i neugodna kvalifikacija, ali evo kako mu je uljudno i nadasve argumentirano odgovorio Dragutin Hirc:

Priposlano.*)
Veleučrenomu gospodinu Augustu Šenoi,
uredniku „Vienca“
u Zagrebu.

U br. 20. ovogodišnjeg „Vienca“ spominjete
glede mojih „Putopisa“ među ostalim i ovo: „Putopisi
su dosta zanimljivo pisani, samo neodobravamo, što
pisac, kad čitave strane vadi iz drugih pisaca, neće
to kojom riječju da spomene“.

Priznati mi valja, da me je ta opazka vrlo iznenadila, te sam se u prvi mah, uzitajnuo to rieči, ne

*) Za članke kao i sadržaj pod ovim naslovom

malo zabezeknuo i pomislio, da sam i ja jedan zapao u kolov onih, koji se rado tuđim perjem kite.

S razloga, što bi to moj ugled pred čitajućim obćinstvom, ne samo glede mogega prvenca, već i ukupnoga dosadanjega rada, narušiti moglo;

s razloga, što imade ljudih, koji moj rad pozorim, ali prezirnim okom prate, i napokon

s razloga, što se što takova drugimi riečmi „literarni švindeli i krađja“ zove: prisiliste me istini za volju izjaviti slijedeće:

Ja u svojoj knjizi spominjem u svem osam pisaca, kojimi sam se poslužio, i to: Radoslava Lopašića za poviest grada Karlova (str. 2–6), grada Dubovca (str. 6–7), grada Barilovića (str. 13). Za Zvečaj i Švarču spominjem Franju Račkoga (str. 15. 16. i 17); Ivana Kukuljevića za poviest grada Ozlja (str. 18., 19., 20. i 21.), za Brinje, odnosno Sokolac (str. 20); za opis Kozjaka A. Tkalčevića (str. 42).

Ivana Kukuljevića (str. 111–112), M. Magdića (str. 110) i kronistu Barčića spominjem i navadjam za poviest grada Bakra.

Za topografsku (str. 121–122) i poviest grada Petrinje (str. 122–125) spominjem Josipa Glasera.

Nu da vidimo, što sam skrivio?!

Na str. 54. i 55. navadjajuć opis turskih stanova, velim: „Kakove su s nutra kuće i drugdje po Turskoj, neka kaže očevidae.“ To sam našao u Tkalčeviću: „Put na Plitvice“ na str. 59–61.

A. Tkalčević veli na str. 59. ovo: „Kakove su s nutra kuće i u Bišću i drugdje po Turskoj, neka kaže očevidae“ bez da navadja pisca. Kad ga nije spo-

menio g. A. Tkalčević, može li se od mene zahtievati, da ga spominjem ja?!

Za obzor s Dubovca velim na str. 7. ovo: „Što i koliko vidiš, neka ti govori očevidae, buduće ni ja, nebi obzor ljopše opisati znao.“

Malo više, pod brojkom 2. navadjam R. Lopašića za poviest grada Dubovca, bilo bi s toga neumjestno na istoj strani spominjati istoga pisca i po drugiput, počem će svaki misaoni čitatelj lahko zaključiti, da sam i to iz istoga izvora erpio.

Gdje ste Vi, gospodine uredniče, to čitave strane našao, nije mi poznato. Moguće, da mi odričete svako zoologičko-botaničko i u obće prirodopisno znanje, te mislite, da sam tuj literarno švindlao. Glede poviesti Modruša (6 redaka), Otočca (7 red.) i Kostajnice (11 redaka) nisam spominjao pisca, buduće mi izvornici ni onda pri ruci nobijahu (Modruš i Otočac), kad ste moj „Put na Plitvička jezera“ u „Vienou“ štampali.

Što se tiče poviestnih podataka Gvozdanakoga, to je mojim trudom u istom mjestu zabilježeno.

Izvolite zaviriti samo na str. 11, a u postat treću, pa ćete u njoj naći samo šest redaka, što je sitnica, neznatna stvar, pak pod brojkom spominjem izvor i pisca.

Tuđim se perjem kititi, vjurjute, nikada nobijaše moja navada, moj običaj, već veseljem navadjam čim više pisaca (pak i za sitnice), kad mi je to samo moguće.

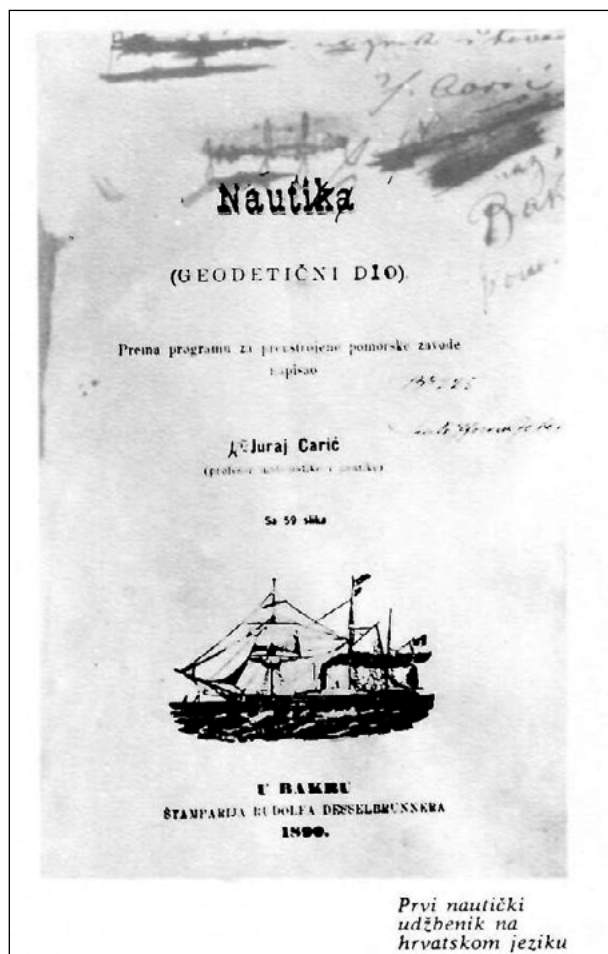
Toliko radi mogega ugleda i poštenja, te se i od Vas, gospodine uredniče, pouzdano nadam, da ćete istini za volju čim skorije svoje učiniti.

U Bakru, 10. lipnja 1878.

Dragutin Hirc.

Slika 13. Odgovor Dragutina Hirca Augustu Šenoi

Sasvim je izvjesno da se Desselbrunner kao vlasnik tiskare i nakladnik pridržavao načela slobodnog novinarstva poštujući pravo na drugačije mišljenje, i time pridonosio oblikovanju kritičkih stavova čitatelja svojih tiskovina i u konačnosti utjecao na razvoj građanske kultu-



Slika 14. Prvi udžbenik iz nautike na hrvatskom jeziku, tiskan u Desselbrunnerovoj tiskari 1890. godine

re ne samo u Hrvatskom primorju već i u Hrvatskoj.

Kada je pak riječ o drugoj tezi koja se odnosi na Desselbrunnerovo nastojanje da se u tisku zabilježe brojni društveno-politički i kulturni događaji u gradu Bakru, potrebno je ukazati na to da Bakar početkom 1870-ih prati niz za grad nepovoljnih povijesnih događaja (Luzer 2018b, 12).²⁵ Krenulo je s gubitkom municipija godine 1874., a time i značajnim padom gradskih prihoda. Nastavilo se prometnom izolacijom zbog izostanka gradnje odvojka pruge Zagreb – Rijeka (1873.) od Škrljeva prema Bakru, te posljedično tome i stagnacijom luke i trgovine. Unatoč tome, grad je pokazivao svoju vitalnost. „U samo sedam godina, točnije od 1873. do 1880. godine, osnovana su u Bakru četiri društva, jedna karitativna ustanova, jedna zaklada, jedno brodarsko poduzeće i tiskara. Grad je i dalje intenzivno živio, u njemu

25 Na ovome mjestu valja podsjetiti da su razdoblju od 1880. do 1900. godine obavljena tri popisa stanovništva prema kojima naselje Bakar nikada nije prelazilo brojku od 2000 duša. Iako je stanovništvo bilo malobrojno, sačuvana je financijska moć nekad moćnih bakarskih brodovlasnika i trgovaca te intelektualni potencijal koji se time stvorio.

je bujao društveni i kulturni život i vodila se briga o potrebitima“ (Luzer 2018a, 3). O većini spomenutih društava napisane su monografije i članci, no o tiskari i njezinu vlasniku Rudolfu Desselbrunneru tek poneka usputna napomena, iako su bakarska tiskara i njezin vriedni i čestiti vlasnik i urednik, pridonijeli tomu da Bakar postane prepoznatljiv u hrvatskim društveno-političkim i kulturnim okvirima. Desselbrunner je, naime, sustavno i s osobitom posvećenošću u svojim tiskovinama bilježio brojne događaje povezane s bakarskim udrugama, važne događaje u gradu Bakru i postignuća marljivih pojedinaca, ponudivši tako vrijedne izvore za pisanje lokalne povijesti. Hvalevrijedno je i njegovo nastojanje da u vlastitoj tiskari objavljuje stručne knjige na hrvatskom jeziku, pa je tako objavio i prvi udžbenik iz nautike autora Juraja Carića (Slika 14).²⁶

U drugoj polovici 19. stoljeća Bakar je grad u kojemu su živjeli brojni obrazovani građani, iznimni profesori, daroviti učitelji, vješti pravnici, mudri patriciji, dobrostojeći brodovlasnici, bogati trgovci i vrijedni obrtnici. Upravo su iz tih građanskih slojeva potekli osnivači i utemeljitelji bakarskih ustanova i društava. Dvije obrazovne ustanove, od kojih je prva nastala na europskim prosvjetiteljskim zasadama, a druga kao logična odrednica razvoja hrvatskog pomorstva, dale su gradu školovane ljude, ali i dovele vrsne učitelje te veći broj profesora.²⁷ Prva, „Pučka škola“ započinje s radom 1779. godine,²⁸ a „Pomorska škola“ godine 1849. (Jindra 1974). Ova potonja bila je ne samo potreba struke, već i plod umještosti i upornosti bakarskih uglednika i intelektualaca. Dvjesto spomenutim ustanovama treba svakako pridodati i treću, a to je gradska čitaonica. U početku se zvala „Casino di Buccari“,²⁹ kasnije „Prva narodna čitaonica“, da bi 1873. bila preimenovana u „Narodni dom“, koji je ujedno postao i knjižnica.³⁰ Koncem 19. stoljeća u gradu djeluje veći broj udruga. To su „Hrvatsko pjevačko društvo Sklad“ (1877.) koje djeluje još i danas, „Diletantsko društvo“ (Petković 2015, 243-248),³¹ „Glazbeno društvo“ (1852. ili 1879.) (Cvjetković st. 2000, 8)³² i „Inteligentno reformativni klub“ (1876.) (Luzer 2018a, 237).³³ Bakar također ima i dva dobrotvorna društva i to „Radničko društvo Sv. Križ“ (1879.) i „Uzajamno potpomagajuće društvo za austrougarske pomorce“ (1880.).³⁴

26 Presnimljeno iz izdanja pohranjenog u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

27 Tema bakarskih profesora „Pomorske škole“, od kojih su neki bili doktori znanosti, iznimni stručnjaci, plodni autori, neki od njih kasnije i sveučilišni profesori, a dvojica i rektori Zagrebačkog sveučilišta, zaslužuje svakako jednu dostojnu monografiju.

28 Od svih bakarskih ustanova i društava jedino je „Pučka škola“ utemeljena državnom inicijativom u vrijeme vladavine Marije Terezije. Usp. Jindra 1974.

29 Prema jednom izvoru čitaonica započinje s radom 1833., a prema drugom 1839. Usp. Šupraha 2013, 35.

30 Više o knjižnici vidjeti u: Petković 2013.

31 Za njega bakarski kroničar tvrdi da je treće po redu osnovano bakarsko društvo, odmah iza „Narodnog doma“ i „Hrvatskog pjevačkog društva Sklad.“

32 Riječ je o „Gradskoj limenoj glazbi“.

33 Društvo je zacrtalo da će „voditi brigu o zdravstvenim i građevinskim pitanjima, o promicanju trgovine i obrta, raditi na poljepšanju grada, na osnivanju dobrovoljnog vatrogasnog društva, na gradnji kupališta i zdravstvenog zavoda na moru“. Usp. Luzer 2018a, 237.

34 U Bakru je bilo i drugih društava i zaklada, no vrijeme njihova osnutka izlazi iz vremenskog okvira u kojemu su izlazila tri bakarska lista te ih stoga nećemo ovdje spominjati. O dvjema školama, o nekoliko bakarskih društava i u manjoj mjeri o istaknutim pojedincima koji su djelovali u Bakru u drugoj polovici 19. stoljeća napisane su monografije te više znanstvenih i stručnih članaka u raznim brojevima *Bakarskog zbornika*, godišnjaka koji izdaje Grad Bakar od 1995. Nadalje, vrijedne podatke o ustanovama i pojedincima i važnim događajima zabilježio je i bakarski kroničar Mate Mažić. Pretisak Mažićevih knjiga, brošura i članaka o Bakru, njegov životopis i bibliografija objavljeni su u *Bakarskom zborniku* 14, 2015. O bakarskim društvima, upravnom ustrojstvu grada Bakra i njegovih službi također je pisano. Usp., na primjer, Luzer 2018a.

Posebno je zanimljiv, ali ne i u žarištu zanimanja autora ovoga rada, utjecaj Desselbrunnerovih listova na politički život u Hrvatskom primorju. U maloj tiskari u ulici Primorje tiskani su listovi: *Galeb* (1878. – 1879.), *Vragoljan* (1881. – 1886.) i *Kvarner* (1884.).³⁵ Suradnici bakarskih listova bile su mnoge osobe iz javnog i političkog života Hrvatske, sve redom intelektualci odani pravaškoj ideji. Osim Desselbrunnnera, urednici bakarskih listova bili su i hrvatski domoljubi poput Dragutina Hirca, Erazma Barčića, Ivana Ružića i Ivana Kušana. Dakle, sasvim je izvjesno da su bakarski listovi morali imati snažan utjecaj na oblikovanje nacionalne svijesti ne samo Bakra, već i Hrvatskog primorja, a možda i šire.

Drugi njegov list, *Kvarner*, bio je pravo stekliško glasilo, politički beskompromisno i odlučno, koje nije prezalo od ulaženja u sukob s vladom i političkim neistomišljenicima koji su prema njihovu shvaćanju radili na štetu Hrvatske. Treći list, humorističko-satirični *Vragoljan*, u zaglavlju nosi moto samo naizgled benigniji: „Do vraga sve što nevalja, da nam roda čast nekalja.“ Nadalje, program planiranog lista *Preporod* već u prvoj rečenici najavljuje nastavak domoljubne politike iz lista *Galeb*: „Ono isto rodoljubivo nastojanje, koje me je vodilo kad sam počeo izdavati list ‘Galeb’ vodi me i danas gdje istupam pred hrvatsko občinstvo sa novim listom ‘Preporod.’“³⁶

4. Zaključna razmatranja

Roditi se kao Austrijanac u Austro-Ugarskoj Monarhiji, u obitelji u kojoj je otac liječnik ili, prema nekim navodima, ranarnik, moglo je ukazivati na to da će život Rudolfa Desselbrunnnera u Hrvatskoj biti makar malo lagodniji od nekoga rođenog stotinjak kilometara južnije čije prezime završava na -ić. Ni njegovo obrazovanje u Beču i tadašnjem Marburgu (Mariбору) nije ga učinilo oholim i superiornijim u odnosu na narod s kojim će provesti ostatak života dijeleći s njime sve nedaće jedne obespravljenice nacije u zajednici čija je jedna od dvije konstituente bila njegova domovina po rođenju. Mogao se Desselbrunnner prikloniti vlastima, podržavati politiku vlade, glasovati za gušitelje ljudskih sloboda, izdavati mađaronske listove, ali nije. Život bi mu bio kudikamo lakši. Međutim, odlučio je slijediti svoju savjest i svoja uvjerenja te se dostojanstveno boriti pisanom riječi protiv nepravde, ali i interesa matične države. Bila je to sasvim izvjesno teška odluka koja je podrazumijevala mukotrpan životni put s mnoštvom iskušenja koje je podjednako podnosio on sam i njegova obitelj. Kao mlad, obrazovan čovjek u Zagrebu postaje član sindikata tiskarskih radnika i zalaže se za veća radnička prava. Njegov kraći boravak u Kraljevici i znatno duži u Bakru dovest će ga u dodir s primorskim intelektualcima i domoljubima. Tu će se profilirati kao sljedbenik pravaške ideje i u svim se svojim novinama zalagati za slobodnu i neovisnu Hrvatsku pod motom: „Ni pod Beč ni pod Peštu, nego za slobodnu i samostalnu Hrvatsku.“ Cijena takvog opredjeljenja bit će visoka. Listove će mu plijeniti zbog sadržaja članaka, plaćat će visoke globe, a u jednom će trenutku završiti i u zatvoru. Sve je to mogao izdržati i pritom se ni najmanje ne pokolebati samo onaj čovjek koji se identificirao s novom sredinom, zemljom Hrvatskom u koju se doselio, čiji je jezik naučio, navike i običaje njezinih ljudi prihvatio, zavolio kraj gdje je zasnovao svoju obitelj i stekao prijatelje. Vjerujemo da Desselbrunner

35 Šest brojeva lista *Kvarner* iz godine 1892. tiskano je na Sušaku.

36 HR-DARI-21, spis 1121/1880.

nije ništa manje volio svoju Austriju, ali nije imao nikakvih moralnih dvojbi oko životnih prioriteta, dajući uvijek prednost etosu nad etnosom. Svojim djelovanjem podsjetio nas je na misao svetog Augustina koji je na pitanje kako izgleda ljubav odgovorio: „Ima ruke kojima pomaže drugima. Ima noge da požuruje siromašne i potrebite. Ima oči da prepozna bijedu i potrebu. Ima uši da čuje uzdahe i tugu ljudi.“ Čini nam se da je ponešto od tih plemenitih osjećaja imao i Desselbrunner.³⁷

Ono malo činjenica koje je bilo moguće prikupiti o njegovu životu dokazuju da je bio istinski uvjeren u svoje poslanje. Njegov život i nakladničke aktivnosti zaslužuju da ga se izvuče iz relativne anonimnosti te da se ovim radom možda potaknu daljnja istraživanja. 'Inkvizitori' nisu Rudolfa Desselbrunera spalili kao što su na kraju spalili mlinara Menocchia kojega je opisao Carlo Ginzburg u knjizi *Sir i crvi*, ali je Rudolf imao sličan habitus. Nije odustajao od svojeg uvjerenja ni pod koju cijenu. Ugasio se siromašan, bez mirovine, bez ušteđevine, živeći od male potpore svoje stručne udruge kojoj je također posvetio velik dio svojega vremena. Rudolf Desselbrunner nesumnjivo je svijetli primjer grafičkog radnika i nakladnika koji je ostavio značajan trag na svim razinama svoga djelovanja. Valja također na kraju reći da životni put Rudolfa Desselbrunera govori i o sredini koja ga je prihvatila. Puk je u Hrvatskom primorju oduvijek znao prepoznati pridošlice. Možda im je ponekad otvarao prostore djelovanja dobronamjernije nego starosjediocima. Ponekad su te receptivne odluke bile pogrešne, ali ovaj primjer pokazuje da je prihvaćanje i akulturacija stranaca dragocjen način unapređenja vlastite sredine, bez predrasuda i zatvaranja.

37 Ovakvo nas razmišljanje dovodi do pitanja je li Desselbrunnerova ljubav prema novoj domovini iznimka u hrvatskoj povijesti? Dakako da nije, jer je uistinu više velikana stranog podrijetla voljelo svoju novu domovinu Hrvatsku obogatitvi ju glazbenim, književnim i znanstvenim djelima te izumima koji su mijenjali svijet poput, na primjer, Ivana Zajca, Vatroslava Lisinskog, Augusta Šenoe, Slavoljuba Penkale, Josefa Ressela, Bogoslava Šuleka.

Literatura

- Antić, Vinko. 1962. „Tiskarstvo u Senju u 19. i 20. stoljeću.“ *Riječka revija* 11, br. 3-4: 81-86.
- Balota, Mate. 1954. *Puna je Pula*. Zagreb: Zora.
- Cazi, Josip. 1957. *Prva radnička društva u Hrvatskoj (1860–1880)*. Zagreb: Savez sindikata Jugoslavije, Republičko vijeće za Hrvatsku.
- Cvjetković, Niko, st. 2000. „Gradska limena glazba Bakar (od 1879. do 1987).“ U *Bakarski zbornik, Kolo monografija*, sv. 6, uredio Boris Petković, 5-122. Bakar: Grad Bakar.
- Čabrian, Olga. 1993. „Desselbrunner, Rudolf.“ U *Hrvatski biografski leksikon*, sv. III (Č-Đ). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Došen, Antonia. 2013. „Gospić u lokalnim novinama (Ličanin, Hrvat, Srbin, Starčevićanac) na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće.“ *Časopis za suvremenu povijest* 2: 327-44.
- Gudac, Milanka. 2012. „Primorska tiskara i izdavaštvo.“ U *Zbornik Kraljevice*, uredila Radmila Toić, 171-77. Kraljevica: Grad Kraljevica; Udruga u kulturi „Stol“.
- Horvat, Josip. 2003. *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939*. Zagreb: Golden marketing; Tehnička knjiga.
- Jindra, Ivan, ur. 1974. 125. *obljetnica pomorskog školstva u Bakru*. Rijeka: Pomorski školski centar.
- Lukežić, Irvin i Sanja Zubčić, ur. 2020. *Tragovi građanske kulture. Zbornik radova s kolokvija „Riječka građanska kultura 19. stoljeća“*. Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet.
- Luzer, Josip. 2018a. *Statuti i pravilnici u gradu Bakru*. Rijeka: Državni arhiv u Rijeci i Ogranak Matice hrvatske u Rijeci.
- Luzer, Josip, 2018b. „Bakarska toponimija.“ U *Bakarski zbornik, Kolo monografija*, sv. 5, uredio Boris Petković, 5-287, Bakar: Grad Bakar.
- Marochino, Ivo. 1978. *Grad Bakar kroz vijekove*. Bakar: Gradski muzej Bakar.
- Oštrić, Vlado. 1979. „O početcima radničkog pokreta u Senju (1874.-1914).“ U: *Senjski zbornik*, uredio Miroslav Glavičić, 5-38. Senj: Gradski muzej Senj.
- Pejanović, Đorđe. 1951. *Štamparije u Bosni i Hercegovini, 1529–1951*. Sarajevo: Svjetlost.

- Petković, Boris, ur. 2013. *Narodne knjižnice i čitaonice u Bakru od 19. stoljeća: izvorišta Gradske knjižnice Bakar*, Bakar: Grad Bakar; Gradska knjižnica.
- Petković, Boris, ur. 2015. *Bakarski zbornik 14*, Bakar: Grad Bakar.
- Plovanić, Mladen. 2012. „Primorska tiskara i list Primorac u Kraljevici 1873.-1878.“ U *Zbornik Kraljevice*, uredila Radmila Toić, 101-19. Kraljevica: Grad Kraljevica: Udruga u kulturi „Stol“.
- Rašidbegović, Amra. 1997. „Pregled privatnih štamparija u Sarajevu 1884-1918.“ *Bosniaca* 2: 68-73.
- „Rudolf Desselbrunner: Smrt starog grafičkog radnika i narodnog borca: Nekrolog.“ *Hrvatski list* 12, br. 256 (27. rujna 1931): 13.
- Stanić, Božidar. 2000. *130 godina Sindikata grafičara Hrvatske (1870-2000)*. Zagreb: Sindikat grafičke i nakladničke djelatnosti Hrvatske.
- Spomen knjiga. 1940. *Spomen knjiga 1870-1940, o djelovanju tipografske odnosno grafičke organizacije u Zagrebu*. Zagreb: Savezna organizacija Saveza grafičkih radnika-ca u Zagrebu.
- Spomenica. 1898. *Spomenica o 25-godišnjem djelovanju I. Zagrebačkog radničkog društva za podupiranje i naobrazbu svojih članova 1873-1898*. Zagreb: I. Zagrebačko radničko društvo.
- Strčić, Petar. 1968. „Novinstvo Hrvata u Istri do 1947. godine.“ *Istarski mozaik* 6, br. 5: 210-34.
- Šupraha-Perišić, Milka. 2013. „Od Casina do Gradske knjižnice Bakar 1833.-2007.“ U *Narodne knjižnice i čitaonice u Bakru od 19. stoljeća: izvorišta Gradske knjižnice Bakar*, uredio Boris Petković, 35-55. Bakar: Grad Bakar; Gradska knjižnica Bakar.
- Toić, Radmila, ur. 2012. *Zbornik Kraljevice*. Kraljevica: Grad Kraljevica; Udruga u kulturi „Stol“.
- Turkalj, Jasna. 2000. „Pravaško humorističko-satirički listovi kao prenositelji političkih poruka 80-tih godina 19. stoljeća.“ *Časopis za suvremenu povijest* 32, br. 3: 463-472
- Veselinović, Velimir. 2018. „Pregled razvoja pravaške ideologije i politike.“ *Časopis za suvremenu povijest* 3: 583-621.

Arhivski izvori

Hrvatski državni arhiv, HR-HDA 1243, inv. br. 01707-01722, kutija 31.

Državni arhiv u Rijeci, HR-DARI-21, spis 1121/1880. Rudolf Desselbrunner, vlasnik tiskare u Bakru, obavještava da će izdavati politički list „Preporod“.

Mrežni izvori

List *Galeb* – Stare hrvatske novine, portal digitaliziranih novina. Pristupljeno 11. 7. 2020.
<http://dnc.nsk.hr/newspapers/LibraryTitle.aspx?id=26783A10-05F4-4AD0-9D08-C0C0BEDA0076>.

List *Vragoljan* – Stare hrvatske novine, portal digitaliziranih novina. Pristupljeno 23. 10. 2020.
<http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=b5e9f095-5308-4aa3-8c00-5600b384022f#>.

List *Kvarner* – Stare hrvatske novine, portal digitaliziranih novina. Pristupljeno 8. 1. 2020.
<http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=6f1a1e67-f8aa-4c19-8b16-18f18bbc2b5b&y=1884&m=10&d=15#>.

Prilog 1.

Knjige i brošure tiskane u Desselbrunnerovim tiskarama

1878.

Babic, Božo. *Zapovjed brodovnih obava u hrvatskom, njemačkom i talijanskom jeziku*. Bakar: tiskom Stiglića i Desselbrunnera, 1878.

Brozović, Ambroz. *Rimsko nasljedno pravo*. Svezak I. Bakar: tiskom i troškom Stiglić i Desselbrunner, 1878.

Hirc, Dragutin. *Putopisi*. Bakar: tisak i naklada Štiglića i Desselbrunnera, 1878.
Otvoreno pismo gospodinu Nikoli Hajdiću, knjigovodji „Primorske štedionice“ u Kraljevici. [Kostrena: s. n.]. Bakar: Stiglić i Desselbrunner, 1878.

1879.

Brozović, Ambroz. *Rimsko nasljedno pravo*. Bakar: Rudolf Desselbrunner, 1879.

Hirc, Dragutin. *Spomenica na svečanu proslavu stogodišnjice grada Bakra*. Bakar: tiskom i troškom Rudolfa Desselbrunnera, 1879.

Nacrt pravila prosvjetne zadruge Hrvatskog primorja. Bakar: Rudolf Desselbrunner, 1879.

Pravila Radničkog društva „Sv. Križa“ u Bakru. Bakar: tiskom Rudolfa Desselbrunnera, 1879.

Ustanove glasbenog zavoda ustrojenog po hrv. pjev. društvu „Sklad“ u Bakru. [S. l.: s. n.]. [Bakar: R. Desselbrunner], 1879.

1880.

Fenelon, Francois de Salignac de La Mothe. *Ob uzgoju djevojaka*. Francezki napisao Fenelon; hrvatski; priredio Ivan Širola, Bakar: Tisak i naklada Rudolfa Desselbrunnera. Prijevod djela: *De l'éducation de filles* / Francois de Salignac de la Motte Fenelon, 1880.

Širola, Ivan. *Značaji po Teofrastu*. Bakar: Rudolf Desselbrunner, 1880.

Trstenjak, Davorin. *Putne uspomene*. Nacrtao Davorin Trstenjak, Bakar: Tisak i naklada Rudolfa Desselbrunnera, 1880.

1882.

Bürger, Gottfried August. *Čudnovata putovanja i doživljaji baruna Münchhausena po kopnu i po moru kako ih sam u prijateljskom krugu pripovijeda*. Bakar: Rudolf Desselbrunner, 1882.

Soić, Venceslav. *Razprava ob obstojećoj porabi staroslovenskog ili glagoljskog jezika pri vršenju svete mise po obredu rimokatoličkom udruženih biskupijah senjskoj i modruškoj*. Bakar: Tisak Rudolfa Desselbrunnera, 1882.

1883.

Montaigne, Michel de. *Misli ob uzgoju djece*. Francezki napisao Mihailo Montaigne; hrvatski preveo Ivan Širola, Bakar: Tiskom Rudolfa Desselbrunnera. Izv. stv. nasl.: *Les essais*; ulomci / Michel Eyquem de Montaigne.

1890.

Carić, Juraj. *Nautika: (geodetični dio): sa 59 slika, prema programu za preustrojene pomorske zavode*, Bakar: Štamparija Rudolfa Desselbrunnera, 1890.

Povelja kojom je Marija Terezija Bakar kr. slobodnim gradom proglasila. Bakar: Tiskara Rudolfa Desselbrunnera, 1890.

1896.

Davidović, Antun. *Biednici i pjesna iz naroda*. Spjevao J. Anton Davidović Riječanin u Gospiću, Gospić: Desselbrunner, 1896.

Prilog 2.

Kronologija života i rada Rudolfa Desselbrunnera (Graz, Austrija, 1851. – Gradačac, BiH, 1931.)

1851.

Rudolf Desselbrunner rođen se 4. travnja 1851. u Grazu. Podatci o majci nisu za sada poznati, ali za oca Ferdinanda negdje se navodi da je bio liječnik, a negdje da je bio ranarnik. U svakom je slučaju Rudolf na područje Hrvatske došao kao dijete te je moguće da je to temeljni razlog njegove potpune akulturacije. Najvjerojatnije je djetinjstvo proveo u Virovitici.

1861.

Stjepan Štiglić je od 1861. do 1865. naukovao u Zagrebu (Usp. Horvat 2003, 237)

1871.

Izučio je tiskarstvo u „Državnoj tiskari“ u Beču (Čabrian 1993).

1873.

Te je godine dovršio tiskarsku izobrazbu u Mariboru. Zaposlio se u „Dioničkoj tiskari“ u Zagrebu i postao član „I. zagrebačkog radničkog društva za podupiranje i naobrazbu svojih članova“ (Usp. Cazi 1957, 59, 136, 246). U svojstvu odbornika „Zagrebačkog radničkog društva“ nalazimo ga u Registru imena (Cazi 1957, 59, 246).³⁸ Desselbrunner je postavljen za zamjenika perovođe, a za blagajnika društva izabran je Stjepan Štiglić (Cazi 1957, 59). Vjerojatno kroz suradnju u „Zagrebačkom radničkom društvu“ započinje dugogodišnja suradnja Štiglića i Desselbrunnera jer u kasnijim dokumentima i opisima njihovih aktivnosti njihova se imena najčešće spominju zajedno.

Početkom 1873. godine u „Hrvatsko tipografsko društvo“ ušlo je nekoliko članova iz Osijeka, a iste su godine oni dobili i svoju vlastitu blagajnu. Društvu je pristupilo i nekoliko članova iz Kraljevice, gdje je 1873. otvorena prva tiskara (Stanić 2000, 41).³⁹ U Kraljevici su inače djelovale dvije tiskare. Jedne su vlasnici bili braća Nikola i Martin Polić i u toj je Desselbrunner bio slovoslagar, a drugu su osnovali 1884. Rudolf Desselbrunner i Stjepan Štiglić.⁴⁰ „Primorska tiskara“ bila je u kući Martina Polića na kraljevičkom mulu (Kuća Polić ili Kuća Almis). Kao slagar u njoj je radio Rudolf Desselbrunner. Prvi broj *Primorca* izašao je 1873. (Gudac 2012, 172).

U Kraljevici je Desselbrunner oženio Franjicu,⁴¹ kćer Pija Polića, koja mu je rodila jedanaeste-

38 Zanimljivo je kako su se tipografi i tiskari organizirali u to vrijeme: 1849. tipografi u Zagrebu osnovali su Bolesničku blagajnu; 1870. „Hrvatsko tipografsko društvo za međusobno podupiranje i naobražanje“, osnovano je 24. srpnja 1870. u Zagrebu, a prestalo je s radom početkom Prvog svjetskog rata; 1873. osnovano je „I. Zagrebačko radničko društvo za podupiranje i naobrazbu svojih članova“, a 1920. osnovan je „Savez grafičkih radnika Jugoslavije“, čija je osnivačka skupština održana početkom prosinca 1920. u Zagrebu baštineći tradiciju „Hrvatskog tipografskog društva“. Taj je Savez, neovisno od političkih opcija, djelovao do 1941.

39 „Već sljedeće godine, dakle, 1874., učlanili su se u društvo i pojedini tipografi iz Senja, a u nekoliko sljedećih godina članovima društva postali su i tipografi iz Siska, Vinkovaca, Vukovara itd. Čini se da je jedan član postojao i na Sušaku.

40 Usp. Plovanić 2012; Toić 2012, 112.

41 Ime supruge doznajemo iz Javne zahvale osobama koje su bile na sprovodu Franji Nunciju u Kraljevici

ro djece (Rudolf Desselbrunner 1931). Međutim, prema jednoj optužnici protiv Desselbrunnara proizlazi da je on otac jednog djeteta, iz čega se može zaključiti da drugih desetero djece nije preživjelo.⁴²

1875.

Desselbrunner je potpisnik predstavke zagrebačkih socijalista o udruživanju, upućene hrvatskom Saboru (Usp. Cazi 1957, 134-137).

1877.

Rudolf Desselbrunner osnovao je u Kraljevici tiskaru sa Stjepanom Štiglicem (Luzer 2018a, 211).⁴³ Iste godine i s istim poslovnim partnerom premješta se u Bakar gdje osnivaju „Tiskaru Štiglic & Desselbrunner“ koja će tamo djelovati od listopada 1877. do 1886. Malen je pogon (1878. ima jednog slagara i jednog naučnika, a radi s jednim ručnim strojem), ali aktivan. Zastupljena je na izložbi u Budimpešti sa 73 izložka u skupini „Djela“ (Oštrić 1979, 14). Rudolf Desselbrunner bio je član Društva „Tiskara i slovara Hrvatske, Slavonije i Dalmacije“. U Imeniku članova pronašli smo ga pod rednim brojem 79.⁴⁴

1878.

Rudolf Desselbrunner osnovao tiskaru i knjigovežnicu u Bakru, koja se nalazila u kući Raffaelis/Thianić. S Dragutinom Hircom i Stjepanom Štiglicem uredio i tiskao prve bakarske novine, polumjesečnik *Galeb* (1878. – 1879.), glasilo Stranke prava. Međutim, Štiglic se „nakon nešto preko jedne godine“ povukao iz posla – „ostavi uslijed veoma nepovoljnih tiskarskih prilika tiskaru svome poslovnome drugu“ – i vratio se u Zagreb. *Galeb* je prestao izlaziti nakon 1879. (Usp. Oštrić 1979, 14-15).

Iste godine Rudolf Desselbrunner izlaže na Tipografskoj izložbi u Budimpešti, a list *Galeb* pohvalno piše o tom sudjelovanju.⁴⁵

1881.

U Bakru 1. srpnja počinje Desselbrunner objavljivati satirički list *Vragoljan*, polumjesečnik koji je izdavao u svojoj tiskari i bio mu i glavni i odgovorni urednik (Horvat 2003, 237).⁴⁶

4. 4. 1886. Tekst zahvale objavljen je u *Vragoljanu*, br. 7 od 6. 4. 1886.

42 Osuda u ime Njegova veličanstva kralja, *Srbina*, Gospić II br. 10 od 16. 3. 1900, 1.

43 Stjepan Štiglic, kao i Desselbrunner, postali su odmah nakon osnutka „Hrvatskog pjevačkog društva Sklad“ u Bakru 1877. njegovi pjevači.

44 HR-HDA 1234, inv. broj 01707-01722, kutija 31. U Imeniku tog Društva pod rednim brojem 78 naveden je Stjepan Štiglic koji se spominje i u *Spomen knjizi* objavljenoj 1940. godine (usp. *Spomen knjiga* 1940, 235). Osim te kutije, pregledano je još nekoliko kutija arhiva „Saveza grafičkih radnika Jugoslavije“. Posebna je pozornost posvećena pregledu tzv. potvrđenih knjižica. To je u stvari bila knjižica putnih naloga na osnovi kojih je grafičkim radnicima Savez isplaćivao putne troškove, vjerojatno za dolazak na sastanke i skupštine. Osim toga pregledane su Poslovne knjižice za godine 1895. do 1914. i Članske knjižice za razdoblje 1889. do 1939.

45 „Izložba nam dokazuje, da liepo napreduju i primorske naše tiskare: H. Luster u Senju i Štiglic i Desselbrunner u Bakru. Neizložiše doduše velekrasnih radnjah (jer neima za ove naručitelja u Primorju), nego izložiše tiskanice za svagdanju porabu, knjiga svjetovnih i duhovnih (Luster), i sve je to pravilno izrađeno. Računajući inteligenciju naroda po broju tiskara, vidimo, da nam je kršno naše primorje najinteligentniji kraj domovine: tri tiskare u blizini: Senj, Kraljevica, Bakar. A to mu za čast služi!“ *Galeb*, Bakar, 1. 8. 1878, 4.

46 Horvat navodi da je list bio „posve pravaški“.

1884.

Rudolf Desselbrunner pokreće polumjesečnik *Kvarner* koji se također u početku tiska u Bakru,⁴⁷ da bi 1887. prešao na Sušak (Gudac 2012, 172).

1886.

Rudolf je bio zatvoren na 65 dana „na svoje imanje i to hotel Rešt Zagreb“ zbog proturežimskih tekstova u *Vragoljanu* (Turkalj 2000, 465).⁴⁸

1892.

„U Primorskoj tiskari na Sušaku obnovljeno je izlaženje lista *Kvarner – Il Quarnaro* koji se tiskao na hrvatskom i talijanskom jeziku. Urednik je bio Ivan Kušar.“⁴⁹

1898.

U Gospiću počinju izlaziti novine *Srbini* koje su se tiskale kod Rudolfa Desselbrunnera, a zatim u novootvorenoj „Srpskoj štampariji“. List je također bio kritičan pa je gotovo svaki broj djelomično bio posvećen obranama od kritika ‘stekliškog listića’, odnosno Hrvata (Došen 2013, 329).⁵⁰ U to je vrijeme od obrtnih radnji Gospić imao dvije tiskare M. Župana i R. Desselbrunnera (Došen 2013, 333).

1901.

Desselbrunner je bio prisiljen prodati tiskaru u Gospiću zbog pritisa poradi njegovih političkih stavova.

1901. – 1903. radio je u Osijeku, nije poznato u kojoj tiskari.

1904.

Radio je u tiskari „Thier i Vogler“ u Sarajevu koja je djelovala od 1901. do 1904. Pod tim imenom produžen je bio vijek prvoj privatnoj štampariji, koju su njezini novi vlasnici Albert Thier i Rudolf Vogler, otkupivši ju od Louise Makanec, odmah stavili u pogon. Tijekom svoje četverogodišnje djelatnosti, štamparija se nije bavila izdavaštvom, a tiskala je pet samostalnih publikacija i pet naslova periodike (Rašidbegović 1997, 70).⁵¹ Od 1905. naziva se „Tiskara Foglera i drugova“. Pod tim imenom radila je do 1916. godine kada se spojila s tiskarom „Sarajevoer Tagblatt“ (Usp. Pejanović 1951, 28).

1904. – 1919.

Desselbrunner je od 1904. do 1919. radio u Tiskari Josipa Krmpotića u Puli (Strčić 1968, 215).⁵²

47 Usp. zaglavlje lista br. 1 god. I. od 1. 3. 1884.

48 O tome je čitateljstvo *Vragoljana* na duhovit način obavijestio novi urednik Božidar Verzenassi koji je list uređivao do 20. srpnja 1886. kada je objavljen i posljednji broj.

49 Podatak o uredniku preuzet je iz opisa lista u katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

50 Glavni urednik bio je u početku paroh iz Široke Kule Petar M. Krajnović, a od 1904. Stevo Obradović i vlasnik Milan Trkulja.

51 Nakon što je 1898. odstupio Lešner, štampariju je vodio Špindler do 1900. godine, kada su je otkupili Tir i Fogler.

52 U Puli je od 1904. do 1914. s prekidima izlazio *Omnibus* koji se tiskao u „Tiskari Laginja“, najprije kao dnevnik, zatim kao tjednik. Izdavali su ga otac i sin, Josip i Mario Krmpotić, vlasnici tiskare (tiskan je i u „Tiskari

U tiskari je bilo zaposleno četiri ili pet slagara civila, Nijemac koji je slagao *Polaer Tagbalatt*, oba metera te „dva oronula stara slagara, Desselbrunner i Podolšek, kojima je Krmpotić iz nekog ljudskog obzira davao zaposlenje i hranu“ (Balota 1954, 180).

1920.

Preselio se iz Pule u Osijek svojoj sestri Ferdinandi Branković.

1931.

Rudolf je preminuo u Gradačcu u Bosni i Hercegovini. Tamo se doselio već u vrlo poodmakloj dobi i živio kod sina. Moglo bi se zaključiti da nije imao sredstava da samostalno živi, jer je kako smo vidjeli, do kraja života s neke strane primao pomoć kako bi preživio. To ujedno navodi na zaključak da mu je političko i idejno poslanje u cijelom radnom vijeku bilo važnije od stjecanja sredstava za osobnu egzistenciju.

Abstract

Rudolf Desselbrunner: Printer, Publisher and Editor – The First Part

Purpose. The paper deals with the life and achievements of the printer, publisher and editor Rudolf Desselbrunner (Graz, 1851 – Gradačac, 1931) and his newspapers *Galeb*, *Vragoljan* and *Kvarner* published mainly in Bakar with the exception of only a couple of issues in Sušak. Due to extensive information on Desselbrunner's publishing legacy and so far unknown particulars from his life, the paper has been divided into two parts. The first one aims at presenting to the Croatian scientific public an almost unknown typographer and publisher married to a Croat, who fully integrated himself into the Croatian society where he promoted the ideas of the Croatian Party of Rights in his newspapers, thus fighting for free and independent Croatia by means of the printed word. The second part of the paper is dedicated to the familiarisation of readers with the three newspapers he printed, published and edited mostly himself. In doing so, it was the authors' intention to facilitate online retrieval of the selected articles so that they can be utilised for gaining new knowledge on typography, social and political events in Croatian Littoral throughout the second half of the 19th century.

Methodology. In order to achieve the envisaged purpose, the authors read and analysed all the available resources dealing with Rudolf Desselbrunner, and scrutinised the articles of the three newspapers selecting 245 of them as a representative sample applying the historical-descriptive approach and the method of content analysis. Subsequently, all of them were arranged following the methodology of contents analysis.

Findings. This paper has brought about three tangible results. Firstly, an insight into Desselbrunner's available life particulars, his activities, and the contents of his articles have been obtained. In such a way an easy access to the articles has been enabled, thus facilitating further research for information scientists, historians, ethnologists and dialectologists. Secondly, it has been proved that Desselbrunner is to be credited with the promotion of civil liberties, freedom of press and speech as well as the setting up of dialogue culture. The third result of this paper is the proof that Rudolf Desselbrunner provided written evidence of numerous social events in Bakar and the surrounding area, thereby offering valuable additional resources for writing local history.

Originality. The originality of the paper may be observed from the specific approach applied in the presentation of articles, bearing in mind the fact that a similar approach has not been encountered in writing about either major Rijeka or older Croatian newspapers.

KEYWORDS: Rudolf Desselbrunner – publisher, Rudolf Desselbrunner – printer, Rudolf Desselbrunner – editor, printing – Croatia, 19th century, Bakar – 19th century